

Razvoj gradova i urbanih sistema u srednjem veku u Evropi, Aziji i Africi

S propašću Rimskog Carstva, urbani sistemi počeli su se raspadati, a gradovi su propadali. Mnogi gradovi bili su uništeni zbog varvarskih pohoda. Trgovina i zanatstvo su oslabili pa su mnogi stanovnici gradova odlazili u sela i tražili spas. Jezgra urbanih sistema počivala su u srednjem veku na novim osnovama, funkcijama i u sklopu novog društva. Samostan je nova jedinica građe u gradovima, a osnivani su bili od strane verskih redova. U početku se javljaju u selima, a kasnije ih ima i u urbanim strukturama, na vidnim mestima i sa velikim značajem. Zamak (burg) je imao isto tako značajnu ulogu u urbanom razvoju srednjevekovne Evrope. Najviše zamaka građeno je od X do XIII veka kada su u organizaciji vlasti sprovedene velike promene. Zamak je postao središte političke, sudske i ekonomske vlasti. Zamkovi su bili važni delovi gradova i gradovi koji su se razvijali iz zamkova u svom imenu nose naziv zamak. Tako neki gradovi u Francuskoj u osnovi naziva imaju reč „château”. Slično ovom u kontinentalnom delu Evrope gde su živeli Germani razvijali su se gradovi sa reči „burg” u osnovi. Dokaz za to su danas gradovi kao što je Regensburg ili Magleburg. Od vremena Karolinga nastao je veliki broj utvrđenih zamkova koji su pripadali kneževinama, grofovijama ili kraljevinama. U periodu između XI i XIV veka nastao je jako veliki broj gradova na tlu Evrope kao posledica procvata trgovine i zanatstva. To više nisu bili verski, već nezavisni gradovi. Kasnije trgovci i zanatlije grade svoja naselja u blizini zamkova, tačnije ispod zamkova u vidu predgrađa ili podgrađa. Ovakva predgrađa nazivaju se vik, a razvija se i još jedan oblik naselja koji se naziva portus. To nije luka u pravom smislu reči, već samo tranzitno mesto u kom se vrši promet robe. U urbanom sistemu Vizantijskog Carstva isticao se Konstantinopolj kao najveći grad sve do 1300. godine i kao prestonica carstva. Godine 800. Konstantinopolj je imao oko 300000 stanovnika. Pored njega u Vizantijskom Carstvu isticali su se Solun, Korint, Sirakuza, Atina, Sofija, Plovdiv... U VIII veku veliki deo Španije bio je pod vlašću Arapa. Kordoba je u to vreme bila najveći grad sa oko 160000 stanovnika. Uz Kordobu kordopski emirat imao je gustu mrežu gradova kao što je Sevilja, Merida, Toledo, Barselona, Valensija, Almira, Saragosa, Mursija. U srednjoj i južnoj Italiji isticali su se Rim sa oko 50000 stanovnika, Napulj, Benevento i Bari. U severnoj Italiji isticali su se Verona, Milano, Padova, Pavija i drugi. Na primer, 1000. godine razvila se Đenova, Bolonja, Piza. U Francuskoj su se u prvo vreme razvijali biskupski gardovi pa je tako već 200. godine nastao Lion i drugi gradovi kao što su: Arl, Tuluz, Limož, Klermon – Feran. Godine 800. Pariz je imao 25000 stanovnika. U Nemačkoj su glavni biskupski centri sa statusom civitas ili urbs bili Keln, Majnc, Basel, Ausburg. Urbana mreža Nemačke širila se postepeno i to ekspanzijom Germana prema istoku i jačom valorizacijom pojedinih krajeva. Keln je bio najveći i najrazvijeniji grad u srednjem veku u Nemačkoj i od njega se širila trgovačka mreža gradova. Na obali Baltičkog mora u Nemačkoj razvio se grad Libek. U Belgiji su se takođe razvijali trgovački gradovi, dok u Holandiji nije bilo rimskih gradova koji bi mogli da posluže kao osnov za razvoj trgovačkih srednjevekovnih gradova. Zbog toga u Holandiji se gradovi razvijaju tek u XIII veku. U Velikoj Britaniji nakon odlaska Rimljana razvojna nit

gradova je prekinuta. Tek u X i XI veku ponovo su počeli da se razvijaju gradovi na temeljima rimskih gradova. Posebno je na razvoj britanskih gradova uticala najeza Normana koji su podizali gradove. Među značajnim gradovima koji su postojali na tlu Evrope u srednjem veku bio je i Prag koji je kroz čitav srednji vek bio najznačajniji češki grad. Na Balkanu najgušći sistem gradova bio je na Jadranskom moru. Među njima najblistaviju istoriju imao je Dubrovnik koji je bio značajno trgovačko žarište.

Struktura srednjevekovnog grada bila je složena. Mnogi gradovi su se razvijali postepeno i u uslovima različitih političkih i ekonomskih prilika. U velikom broju srednjevekovnih gradova može se uočiti sledeća struktura: zamak - središte svetovne vlasti, kompleks verskih institucija, kompleks gradske uprave, kompleks vezan za privređivanje i stambeni delovi. Zamak je imao dve lokacije u gradu. Kod gradova koji su nastali u rimsko vreme, zamak je bio u centralnim delovima, a u gradovima koji su nastajali kasnije zamak se nalazio u rubnim delovima na posebno izabranoj lokaciji. Od verskih objekata isticala se katedrala koja se nalazila u centralnom delu grada i isticala se položajem i veličinom. Ona je bila mesto svetog hrama. Za potrebe upravljanja gradom gradile su se većnice koje su bile na 2 nivoa od kojih se u prizemlju održavale skupštine, a na prvom spratu je bila velika dvorana za većanje. Kasnije su se počeli graditi podrumi koji su služili za skladištenje. Gradki trg je imao višestruke funkcije i bio je različitog oblika u zavisnosti od toga da li se grad razvijao spontano ili planski. U nekim trgovačkim gradovima bilo je uličnih trgova koji su igrali ulogu pijaca. U gradovima koji su se razvijali planski trgovi su bili pravougaonog oblika i nalazili su se u gradskom centru. Gradovi su bili opasivani zidinama jer su se na taj način branili od neprijatelja. Često je funkciju zida igrao jarak koji je opasivao grad. Ulice srednjevekovnih gradova često su bile vijugave i nepravilnih linija, jer se dosta gradova u to vreme razvijao neplanski. Ulice su bile uske i namenjene pešacima, jer je srednji vek bio vek pešaka. Kuće su bile prizemne ili do dva sprata i tek pred kraj srednjeg veka počelo se sa gradnjom višespratnica. Glavni građevinski materijal bio je drvo koje je, takođe, bilo simbol srednjeg veka. Zbog toga što se veliki broj srednjevekovnih gradova razvijao stihijski higijenski uslovi u njima bili su vrlo loši.

Islamski grad se po funkcionalnim, morfološkim i socijalnim odlikama razlikuje od svih drugih gradova pa je svrstan u posebnu grupu. Specifičnosti grada ističu se prema funkcijama pojedinih objekata i prema njihovom značenju. Najznačajniji objekat u gradu je džamija. Ona se sastoji od glavne zgrade sa kupolom i od minareta. Ona je zajedno sa okolnim institucijama bila centar kulturnog i socijalnog života. Uz velike džamije postojale su medrese koje su imale funkciju učilišta. Blizu džamije nalazila se i bolnica, jer se u medresi učila medicina. Većina islamskih gradova ima tvrđavu ili kazbu, ona se obično nalazila na lokalitetu pogodnom za odbranu. Suk ili bazar nalazi se u središnjem delu grada blizu glavne džamije. Čitav izgled grada bio je podređen tradicionalnom načinu funkcionisanja u veoma verski rigoroznom sistemu. Osim glavnog bazara u islamskom gradu postojali su manji ulični bazari koji su bili prilagođeni trgovoni na malo. Uz

male bazare nalazili su se karavanseraji koji su imali ulogu svratišta i konačišta. Razmeštaj stanovnika u gradovima islamskog sveta nije zavisio od ekonomskog staleža stanovnika. Prostorni razmeštaj stanovnika bio je takav da su stanovnici gradova bili grupisani prema etničkim pripadnostima i plemenskoj pripadnosti. Islamski gradovi bili su kompaktno i gusto izgrađeni. Ulice su bile vijugave, a jedino glavne ulice imale su donekle pravilan izgled. Veliki broj sporednih ulica bile su slepe i to je bilo jedno od glavnih obeležja islamskog grada. U takvim uslovima uskih ulica higijenski i komunalni problemi teško su bili rešavani.

Kada je u pitanju razvoj urbanih sistema u Aziji treba naglasiti da su se na tlu Azije najpre razvili gradovi koji se datiraju u praistoriju. Na njihovim temeljima podizani su srednjevekovni gradovi. Prvi gradovi razvili su se u Indiji i Kini. U srednjem veku mreža gradova u Aziji se proširuje novim gradovima u sklopu kraljevstava. Važno je istaći da su u jednom periodu kraljevstva jačala i širila svoje uticaje, a u drugom periodu su slabila i njihovi gradovi su propadali. Svako kraljevstvo je gradilo svoje gradove koji su bili nužni za normalno funkcionisanje. Vladajuće dinastije su se smenjivale i svaka je premeštala svoju prestonicu ili gradila novi sistem gradova. U skladu sa tim, značenje gradova se menjalo i mnoge raskošne prestonice su propadale, a razvile su se druge. Najgušću mrežu gradova imali su oni krajevi Azije koji su bili najgušće naseljeni i u društvenom smislu najorganizovaniji. Ovo se najpre odnosi na Indiju i dolinu Inda i Ganga. Veličinom i značajem gradova isticala se i Kina i Japan. U Japanu se među gradovima isticao Kjoto, a u vreme prodora uticaja sa zapada počeo se razvijati Peking.

Za Afriku se često kaže da je kolevka čovečanstva, ali se o drevnim naseljima Afrike malo zna. Pojava značajnijih državnih tvorevina južno do Sahare poklapa se sa sve većom podelom rada i razvojem klasnih odnosa. Ovome treba dodati da su presudnu ulogu u formiranju država imale i krvne veze i plemenska pripadnost. Pojedina plemena su se kulturno i socijalno uzdigla i počela nametati svoju hegemoniju drugima. Značenje nekih država nije se menjalo samo vremenski već i prostorno. Zapadna Afrika bila je prostor koji se isticao po formiranju državnih tvorevina i po njihovoj promeni. Smatra se da su presudnu ulogu u tome imale afričke savane i stepe. To je prostor sa dva godišnja doba: kišnim i sušnim. Ovakve klimatske odlike omogućile su naseljenost. Od kultura koje su značajne za ovu oblast treba istaći kulture plemena: Dogon, Ašanti, Hausa, Dagomba, Kanuri, Fon, Jaruba, Edo... U istočnoj Africi treba spomenuti kulturu naroda Baganda i Sabei koji su živeli na prostoru današnje Ugande, kulturu Sukuma u prosotru Ruande i Burundija. Masai naseljevali su današnju Keniju, a Svahili Tanzaniju. Sve ove kulture razvile su se u drugačijim uslovima i u drugačijem okruženju. Na domorodačke kulture najveći uticaj imali su Arapi koji su prodirali južno od Sahare pogotovo posle VII veka kada su primili islam. U zapadnoj Africi uticaj Arapa bio je jako velik. Na tom prostoru domorodci su primili islam, koji je nosilac verske i političke vlasti. Jak uticaj Arapa bio je i preko Egipta i Sudana na Etopiju. Jake uticaje Arapi su vršili i preko mora i to najviše sa Arabijskog poluostrva na istočne delove Afrike. Pod uticajem Arapa i Azijata javljaju se trgovački centri koji su bili centri urbanog

života. Formirani su i lokalni centri trgovine, a organizacija trgovine bila je takva da su se pojavili i sajmišni centri. Najgušća mreža gradova je bila u zapadnoj Africi, jer su tu bili najpogodniji klimatski i ekološki uslovi. U centralnoj Africi gustina centara bila je znatno manja i ograničena je bila na pojedine delove. U istočnoj Africi gustina gradova zavisila je od razvoja pojedinih kultura i trgovine.